

Kinda István

Csángó mitológia – mítosz és valóság

Recenzió Duma-István András: Csángó mitológia – mítosz és valóság¹ című könyvéről

A klézsei csángó költő, Duma-István András 2005-ben kiadott *Csángó Mitológiája* a moldvai csángók kultúrájáról szóló publikációk közt újszerű teljesítménynek minősül. A kézdivásárhelyi Havas Kiadónál megjelent munkához szerkesztőként Sántha Attila költő *Könyv a fény jegyében* címmel írt előszót, amelyben kijelölte a kötet szubjektív, ideológiai és tudományos mezzsgyékre vezető csapásait. Duma kötetének fejezetei a perspektívák eme váltogatását 17 tematikus egységbe fogják össze, amelyek következtetéseit a *Végszó* című összegzésben foglalja össze a szerző. A csángó hitregeként tételezett ősi, „*tátosokon és bábasszonyokon*” keresztül megszerzett homályos tudást a mozaikszerűen egymás mellé illesztett mitológiai elemeken keresztül próbálja felmutatni. A kiadvány második részében a költő 48, a „*föld nagy üdei*”-nek mítoszi kódét idéző versével tár fel még sejtelmesebb és megfoghatatlanabb módon egy feledésbe merült hitvilágot. Elhivatottságát, nemzetmentő és -politikai célkitűzéseit bő kétoldalas önéletrajza támasztja alá. A kötet nyelvi megformálása során bőségesen használt archaizmusok és kutatókat is próbára tevő ritka tájnyelvi szavak értelmét a könyv végi *Szómagyarázat* világítja meg.

A könyv monográfiát ígérő címe és tartalma inkább poétikai, semmint tudományos megalapozású. Már önmagában a címválasztás is kérdéses: létezhetett/létezhet-e csángó mitológia, ha magukról a csángókról mint népcsoportról már csak egy mítoszok utáni időtől, a Krisztus utáni 13–14. századok fordulójától beszélhetünk, s ha ráadásul azt is szem előtt tartjuk, hogy egy esetleges csángó mitológia gyökereit a csángók legelfogadottabb eredetelmélete folytán az ugyancsak hiányos magyar és székely hitregékből kellene levezetni...

Duma András könyvének fejezetei a valaha egységes mitológia megléte mellett érvelnek a fény- és napkultusz, a tárgyi kultúra mindennapi jelei és szimbólumaik jelentései, a szokások, a rovásírás maradványai, az emberélet fordulói, a hiedelmek beszédes példáinak sorát állítva bizonyosságul, értelmezéseikkel azonban – és ezzel a szerző is tisztában van – nem mindig érthetünk egyet. A könyv kérdőjeles léalapját és ingoványos felvetéseit már a szerkesztői előszó is jelzi: „számbavesz, kiigazít, részleméleteket dolgoz ki, ám ennél tovább (nagyon helyesen) nem merészkedik, mivel még nem érzi úgy, hogy eleget tudnánk egy csángó eredetelmélet felállításához”. Ugyanakkor Dumát megelőzve már maga a szerkesztő elveri a port a kutatókon éppen a tudományos felelősséggel végzett munkát bírálva – azt, hogy bevallottan nem született egyértelmű nemzetközi konszenzus a csángók nevének² és eredetének kérdésében –, s egyúttal újabb alternatívát ajánl a megoldáshoz: „ugyan tudják-tudták eddig is tudósaink, hogy baj lehet a »csángáló« eredeztetéssel [...] Pedig milyen jó lenne, ha néprajzosaink, történészeink is megtanulnák használni az internetet, mely az emberi tudás mindeddig legnagyobb tárháza, és akkor láthatnák, hogy a kelet-európai térségben bőven fordulnak elő Csángur (Changur) nevű települések, méghozzá ott, ahol azok logikusan lehetnek: Bulgáriában. (Ez pedig azt jelenti, tetszik, nem tetszik tudósa-

1. Duma-István András 2005: *Csángó mitológia*. Kézdivásárhely: Havas Kiadó, 151 p.

2. Sántha Attila itt téved, mivel az Európa Tanács 2001-ben elfogadta Tytti Isohookana-Asunmaa asszony ajánlását a népcsoport nevének magyaros írásmódjára vonatkozóan („csango”) – a szerk. megj.

inknak, hogy a bolgár honfoglalásban Csángur nevű csoportok is részt vehettek.)” Bizonyosság hiányában csak annyit jelzünk: sejtett, „érezett” vagy hitt teóriákból bőséges a felhozatal román és magyar oldalon egyaránt.³ Ezt a felvetést is hasonló elméletnek tekinthetjük, főleg ha hozzáolvasuk a szerkesztő későbbi mondatait: „biztos vagyok benne, hogy számos olvasó fog érdekes hipotéziseket kiagyalni a könyvből kiindulva”; (8.) Duma András „ahogy írta a sorokat, előtört belőle a költő, és ő maga is hozzátett, elvett, megváltoztatott, átírt sok mindent...” (9.)

A szerző kötetének tételeit a bennszülött csángó etnográfus magabiztos fölényével állítja össze, s ennek az életen át, titkos csatornákon keresztül megszerzett tudásnak a birtokában, azon túl, hogy kritizálja – amelyhez nemigen hoz ellenérveket és főleg csak *megérzésből* támaszt alá –, valósággal inzultálja a Moldvát járó néprajzkutatókat. (28.) Sejtetett tudásával és kritikai attitűdjével együttvéve nem hoz merőben újat a tudományos bizonyosság számára, de értékelendő, hogy szóba hoz, papírra vet olyan dolgokat, amelyeket tudni, bizonyítani aligha remélhetjük, de amelyekben hinni annál inkább lehet.

Az alábbiakban két-három önkényesen kiragadott példa kapcsán jeleznénk a kötet dokumentációs egyenetlenségeit. Duma egyik alapgondolata, hogy a valamikori egységes csángó mitológia széttöredezett elemeinek jelentéseit – az idegenekkel ellentétben – a csángók még ma is értik/érik. Az idegen–bennszülött kultúráról kialakított tudásának kontrasztja és a konszenzus hiánya nemcsak a „tudósok” és a „csángók”, de a szerkesztő és a szerző szövegein keresztül is tükröződik. Az utcán álló antropomorf vagy kerek kőtömböknek „az öregek védőszerpet tulajdonítanak, és melyek elmozdításától a fiatalok is babonás félelemmel tartózkodnak” – érvel Sántha a darabjaira hullott mitológiai tudás mai felbukkanása mellett (7), míg pár oldallal hátrébb Duma András épp az ellenkezőjét jelzi: „természetesen a fiatalok nem tudják értelmét, és kidobják, leborítják”. (18.)

Az egymásnak ellentmondó értelmezések és szótörténetileg elhomályosult értelme miatt veszeljesnek tartjuk „kapitális tévedés”-nek minősíteni egy elméletet⁴ és „bebizonyítani”, hogy a *kerpa* kifejezés a körfa összetételből származik, főleg egy hiányos analizáló előszói érvelés és egy még foghíjasabb bizonyítás (33.) keretében. Bizonyításra nem vállalkozhatunk, mint ahogyan nem zárjuk ki ennek a felvetésnek a helyénvalóságát sem, csupán jelezzük a kérdéskör komplex és ellentmondásos mivoltát. Elfogadjuk, hogy a román *cârpa* szó ’rongy’, ’ruha’ (csángóson ’*ruva*’) jelentése fenntartásokkal jelölhette e díszes női fejrevalót, de a józan paraszti logikára hivatkozva felhozott nyelvészkedő érvet – ti. azt, hogy szóösszetételben a *kerparuva* kifejezés értelmetlenné válik ’ruvaruva’ jelentése miatt, „ami már halandzsa”, tehát nyelvi használata ellen szól – példákkal cáfoljuk. Lükő Gábor feljegyzései azt bizonyítják, hogy a *tyukmon* ’tyúktojás’ értelmű elhomályosult összetételeiként egyes falvakban a tyúktojást *tyuktyukmonnak*, a kacsa-tojást *récetyukmonnak* nevezték.⁵ Tudomásunk szerint ugyanígy halandzsának ítélték a székeles csángó ketrisiek a szomszédos déli csángó diószéniek *lúdtikmony* kifejezését a lúdtojásra alkalmazva, amely – Sántha egyik frappáns szófordulatát parafrázálva: halandzsa ide, követ-

3. Ezek bővebb bemutatását lásd: Pozsony Ferenc 2005: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest: Európai Folklór Intézet, 10–23.

4. Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – dr. Nagy Jenő 1981: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest: Kriterion kötetben a főkötet jelentő *kerpa* kifejezést a szerzők a román *cârpa* szó tükörfordításaként adják meg (*Szójegyzék és szótár*, 435.). Valójában mindmáig nem született konszenzus a *kerpa*, *kerparuha* kifejezések eredetének tisztázásában.

5. Lükő Gábor 2002: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest: Táton Kiadó, 73.

kezetesség oda – redundanciája dacára élőnyelvi használatban volt még a 20. század végén is.⁶ Lükő 1930-as években végzett kutatásai szerint a kerpa viselete a 18. század úri divatjának az átvétele (mint ahogyan a magyar főköntös és a székely csepesz is 17–18. századi, német eredetű⁷), ráadásul hol körfával, hol anélkül használták. „A Moldva-melléki magyar falvakban már csak néhány öregasszony viseli a kerpát, s fehér kendőből közvetlenül [tehát körfa nélkül – K. I.] a fejére csavarja, akárcsak Kalagorban. A Beszterce mentén a kerpa nagyobb és hátraeső, mert itt a nők nagy vesszőkarikára fonják fel a hajukat, s ezt burkolják a piros csíkos kerpába.”⁸ Amennyiben ezeknek a kutatásoknak hitelt adunk, a Nefertiti-viseletből a csángó–egyiptomi, illetve a kerpa „pa” hangalakjából kikövetkeztetett csángó–finn kapcsolatok teóriájának létalapja egy csapásra szertefoszlik.

A kötet erősen vitatható fejezete a *Rovosmaradékok a keptáron* című, amelyben a szerző a gazdagon hímezett csángó bundalájbi, a *keptár* kép-tárként való értelmezését és a feltételezett rovásírásos hímezésminták szavakká, mondatokká való összeolvasását végzi el, s költői vénája bevetésével felfejti a viseletbe kódolt ősi üzenet titkát: „Föld nagy időjében bél kebel szár sarok rét csap zúg, a szárnyas nap, a csillagok és a víz köriben a Duna kebeliből magzik sarkig kebelezik az idő”. (52.)

A könyv második része rövid fejezetekbe foglalt tényközlő megfigyeléseket tartalmaz a csángók életútjának szakaszaiból, a társadalmi szerepekről, folklórról és szokásokról, az utolsó egységben pedig a „*vadmodernizáció*” jelenségét az értékek átalakulásának tudatában elemzi. Duma-István András verseiben élethelyzeteket, megfigyeléseket rögzít sajátos csángó nyelven, s külön színpoltként több versben is megjelennek a korábban „kiolvasott” keptár „*nagy üdöket*” felemlető mitológiai elemeinek lírai feldolgozásai is (ilyen pl. a *Változtatások* című négyesoros: „Föld nagy ideiben / Részek mazdulgatnak / Lassan növekedve / Üdők váltatódnak.”).

Duma-István András kötete a csángó kiadványoknak azt a jelentős értéket képviselő sorát gazdagítja, amely nem kívülálló jó-rosszul adatolt megfigyeléseiből született, hanem belülről termelődött ki, csángó szerzők saját kultúráról nyilatkozó műveiként. Természeteszerű, hogy a bennszülött etnográfus saját életvilágára vonatkozó ismeretei mélyebbek az időszakosan kutató kívülálló tudásához képest; az itt kiemelt példákon keresztül mégis arra utaltunk, hogy a magától értetődő, *automatikus* tudáson alapuló feltételezések körültekintő és alapos dokumentálódás híján gyakran tetszetős és gyors teoretikus megoldást kínálnak a kulturális interpretációkra, de voltaképpen nagy az esélyük, hogy alaposabb kitekintés mellett ezek – a szerkesztő szavaival – a „kiagyalt hipotézisek” kategóriájába sorolódjanak. Kritikai felhangja ellenére a *Csángó mitológia* a csángó kultúra sajátos elemeinek nem bizonyító, tisztázó, hanem csupán felvető jellegű exponálására tesz kísérletet, sikerrel. Egyetértve a könyv ajánló soraival, valóban iniciatikus, beavató könyv a *Csángó mitológia*, nem is annyira a kultúra múltjának feneketlen kútjából felhozott „bizonyítékok” miatt, hanem a csángó lélek – s hozzáteesszük: Duma-István András költői szubjektumának – nagyszabású kivetítődése által.

6. A diószéniek nem nyelvészkedtek, csupán használták a kifejezést, amelyről a szomszédos Ketrishen már így vélekedtek: „*Hát most má vaj lúd, vaj tik! Vaj lejánka, vaj kölkök! Nálunk a lejánka az lejánka, s a kölkök az kölkök!*” Tánzos Vilmos: Etnográfusi töredékek a csángó nyelvi identitásról. *Székelyföld*, 2007, XI/12, 111–121.

7. Magyar Néprajzi Lexikon, F–Ka, *főkötő* szócikk.

8. Lükő 2002, 95.